

Dostatečně dobré rodičovství

Oldřich Matoušek

Sociální pracovník, který se zabývá dětmi, se nevyhnutelně musí zabývat i tím, jak rodiče pečují o své děti. Otázka, zda je rodičovské chování adekvátní vzhledem k tomu, co děti potřebují, je ústřední nejen pro pracovníky státní sociálně-právní ochrany. Školy, zdravotnická zařízení, policie, soudy, profesionálové z pomáhajících profesí i nestátní organizace také leckdy hledají odpověď na tuto otázku, aby mohly vyhodnotit rizika pro dítě, rozhodovat, případně plánovat postup práce.

Úvodem stojí za připomenutí relevantní legislativa a významnější metodiky.

Zákonem č. 89/2012 (Občanským zákoníkem) je v § 858 definována *rodičovská odpovědnost*. Ta je souborem povinností a práv rodičů, který zahrnuje péči o dítě, zejména péči o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, ochranu dítěte, udržování osobního styku s dítětem, zajišťování jeho výchovy a vzdělání, určení místa jeho bydliště, jeho zastupování a spravování jeho jmění. Rodičovská odpovědnost vzniká narozením dítěte a zaniká, jakmile dítě nabyde svéprávnosti. Součástí rodičovské odpovědnosti není vyživovací povinnost, ani právo na výživné. V zákoně se dále uvádí, že rodičovská odpovědnost náleží stejně oběma rodičům (§ 865). Pokud soud rozhoduje o rozsahu rodičovské odpovědnosti či způsobu jejího vykonávání, určující jsou zájmy dítěte (§ 866). Soud může výkon rodičovské odpovědnosti pozastavit, omezit její výkon, nebo rodiče odpovědnosti zbavit (§ 869–§ 874).

Zákon o sociálně právní ochraně dětí (z. 359/ 1999) považuje za hlavní hledisko *sociálně-právní ochrany* zájem a blaho dítěte, ochranu rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte. Podle § 6 tohoto zákona se sociálně-právní ochrana zaměřuje zejména na děti, jejichž rodiče zemřeli, nebo neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti, nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti. Dále pak na:

- děti, které byly svěřeny do výchovy jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;
- na děti, které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky podle zákona upravujícího přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití;
- na děti, které se opakovaně dopouštějí útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;
- na děti, na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu;

- na děti, které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců;
- na děti, které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami;
- a konečně na děti, které jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany, azylanty nebo osobami požívajícími doplňkové ochrany, a které se na území České republiky nacházejí bez doprovodu rodičů nebo jiných osob odpovědných za jejich výchovu.

To vše s podmínkou, že uvedené skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Je zřejmé, že ve většině případů uvedených v tomto zákoně, nebudou rodiče vůči dítěti fungovat náležitě, a proto se způsobem jejich zastávání rodičovské role bude státní orgán vykonávající sociálně-právní ochranu dětí zabývat.

V roce 1993 byl v metodickém materiálu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR nazvaném „Nové pohledy na rozvodovou tematiku“ uveřejněn soubor kritérií, který byl doporučován pro porovnání způsobilosti rodičů vychovávat dítě po rozvodu. Tato kritéria, označovaná také jako *výchovné předpoklady rodičů*, jsou dodnes některými soudci a některými pracovníky OSPOD využívána. Ve stručném shrnutí je jejich podoba následující:

1. Osobnost rodiče

Ta je uváděna jako nejdůležitější kritérium, jejímž složkami jsou citová zralost, psychosociální zralost, produktivní orientace. Opačnými charakteristikami rodiče jsou emoční labilita, nízká odolnost proti stresu, porucha osobnosti.

2. Vztah rodiče k dítěti

Při posuzování je třeba odlišit lásku zaměřenou na rozvoj dítěte od lásky sobecké, zaměřené především na uspokojení vlastních potřeb rodiče. Významná je schopnost rodiče projevit vůči dítěti emoční vřelost. Důležitá je vedle toho rodičova znalost vnitřního světa dítěte, jeho schopnost vidět dítě realisticky a také účast rodiče na základních aktivitách péče o dítě.

3. Charakter, morálka

Indikátory jsou případné trestné činy rodiče, jeho přestupky a s ním vedená disciplinární řízení. Významné je rozvodové chování rodiče, způsob, jakým řeší konflikty s druhým rodičem, nakolik respektuje potřeby a práva dalších osob.

4. Respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem

Způsobilý rodič si uvědomuje význam druhého rodiče pro dítě a podporuje jejich kontakt. Pokud rodič plánuje skončit styk dítěte s druhým rodičem, je to velmi závažný zásah do potřeb a práv dítěte současně indikátor snížené rodičovské způsobilosti.

5. Vztah dítěte k rodiči

Zjišťuje se kvalita a intenzita takového vztahu. Důležité je, zda dítě má v rodiči zdroj jistoty, zda rodiče vnímá jako předpověditelného, angažovaného, zajímajícího se o potřeby dítěte a přiměřeně na ně reagujícího.

6. Vzor pro vytvoření sociální zejména sexuální role

Rodič stejného pohlaví je velmi důležitý pro úspěšné přijetí sexuální role dítěte.

7. Úroveň vzdělání a inteligence rodiče

Předpokládá se, že rodič, který má vyšší vzdělání a inteligenci, bude dítě více stimulatovat v jeho rozumovém rozvoji, předá více zkušeností a poznatků.

8. Šíře rodinného zázemí

Širší rodinné zázemí je pro rozvoj dítěte a jeho pocit životní jistoty příznivější. Za širší rodinné zázemí se považují zejména prarodiče, strýcové, tety a jejich děti. Důležitá je intenzita a kvalita vztahů mezi příbuznými.

9. Kontinuita prostředí pro dítě

Rodič by měl být schopen udržovat svazky dítěte s důležitými osobami a s prostředím, na které si zvyklo. Těmito osobami jsou vedle příbuzných kamarádi, učitelé, sousedé.

10. Socioekonomický status

Předpokládá se, že když má rodič více finančních prostředků, může zajistit dítěti lepší životní podmínky.

Starší verze metodiky používala kvantitativní skóry – pokud byl jeden rodič výrazně „lepší“ v daném kritériu, dostal jeden bod. Pokud kritérium zhruba stejně naplňovali oba rodiče, dostali oba půl bodu. Součet bodů měl být objektivní pomůckou pro rozhodování o typu rodičovské péče po rozvodu. Tímto způsobem už dnes metodika užívána není.

Porovnávání způsobilosti rodičů v rozvodové situaci vlastně není „fair play“. V době, kdy spolu rodiče žili, byly jejich role vůči dítěti různé, ale doplňovaly se. Po rozvodu nemá být hlavní otázkou, v čem se rodiče liší, ale jak se mohou dál doplňovat. Porovnávání jejich rodičovských způsobilostí může přispívat k vývoji situace, která je pak označována jako destruktivní rozvod. Nicméně některá kritéria metodiky jsou k popisu rodičovské způsobilosti použitelná a mohou být důležitá i v rozvodové situaci (zejména respekt k právu druhého rodiče být v kontaktu s dítětem, schopnost udržovat kontinuitu v životě dítěte).

Metodická příručka pro kurátory pro děti a mládež (což jsou pracovníci OSPOD) vydaná MPSV v roce 2016 zdůrazňuje jako prioritní hledisko sociálně právní ochrany potřeby a práva dítěte. Příručka dává příklady vyhodnocování situace dítěte a vytváření individuálního plánu ochrany dítěte.

Prvním okruhem jsou *vývojové potřeby dítěte* (zdravotní stav, učení se, emoční vývoj a chování, rodinné a sociální vztahy, identita a sociální prezentace, samostatnost a sebeobsluha).

Druhým okruhem je *rodičovská kapacita*. Ta je posuzována podle těchto kritérií:

- Základní péče
- Zajištění bezpečí a ochrany
- Citová vřelost
- Stimulace a podněty
- Vedení a hranice
- Stabilita

Jako třetí okruh je hodnocena rodina jako celek a její prostředí. Hodnotí se:

- Rodinná historie a fungování rodiny
- Bydlení
- Zaměstnání
- Finanční situace
- Sociální začlenění rodiny
- Komunitní zdroje

Tato metodika hodnocení rodiny má předobraz v britské metodice vytvořené a publikované na počátku tisíciletí (Department of Health, 2000). V britské verzi je navíc v charakteristikách rodiny uvedena jako druhá zvláštní položka Širší rodina.

Dostatečně dobré rodičovství (dále jen DDR) je podle tohoto komplexního přístupu, který má dobrý smysl, žádoucí definovat v kontextu potřeb dítěte, a také v kontextu fungování rodiny a jejího sociálního okolí. Dostatečně dobrý výkon rodičovské role v rodině s autistickým dítětem má totiž jiné kvality než dostatečně dobrý výkon rodičovské role v rodině s nadprůměrně nadaným dítětem. Rodičovství osamělé matky-manažerky žijící v metropoli má jinou podobu než rodičovství osamělé matky vychovávající děti v sociálně vyloučené lokalitě na severu Čech.

Jádrem DDR je v dnešním převládajícím pojetí kombinace vstřícnosti (rodičovské lásky) s přiměřeným uplatňováním autority. Američtí autoři tuto kombinaci označují výrazem *authoritative parenting* (viz např. Lamborn et al., 1991; Robinson et al., 1995).

Do češtiny by bylo možné pojem přeložit jako *láskyplně usměrňující rodičovství*. V současných západních společnostech ještě nabývá na důležitosti *monitoring* dítěte (protože dítě už od útlého věku nemají rodiče většinu dne na očích) a *míra přímého kontaktu* dítěte s dospělými členy rodiny (protože zaměstnaní rodiče mají na děti málo času). K tomu viz souhrn mnoha výzkumů citovaných Zimbardem a Coulombovou (2017).

Indikátorem rodičovských kompetencí jsou *ritualizované činnosti*, na kterých děti participují. Jsou to např. rituál společného jídla, společná péče o domov a jeho okolí, společné akce mimo domov (výlety, sport, kultura). Jiným indikátorem jsou delší, *pozitivní interakční sekvence*, probíhající mezi rodičem a dítětem, využívané při metodě tzv. Videotréninku interakcí (VTI). Dalším indikátorem jsou *návštěvy* dětí s rodiči u příbuzných a známých, a naopak návštěvy těchto lidí v domácnosti rodičů, na kterých se děti účastní. Známkou respektu k potřebám dítěte je v domově větších dětí zřetelné *osobní teritorium*, kde se může připravovat do školy, případně se věnovat svým zájmům. Do něho patří i stálé místo na spaní.

Rodičovské kompetence může vykonávat více členů rodiny než jeden. Výhodou výchovy dětí v širokých rodinách byla a je možnost, že mají větší kapacitu naplňo-

vání potřeb dítěte a je v nich větší zastupitelnost dospělých pro případy, kdy je někdo z nich něčím hendikepován.

K dostatečně dobrému rodičovství patří i schopnost rodičů uvědomovat si problémy při výkonu vlastní rodičovské role (reflexe), vyhledávat zdroje k jejich řešení a využívat jich.

Opakem dobrého rodičovství je *nedostatečné rodičovství*. V nedávné studii (Kellet, Apps, 2009) bylo charakterizováno těmito obecnými znaky:

- Zanedbávání potřeb dítěte (upřednostňování potřeb dospělých)
- Chaos v provozu domácnosti a v životě členů rodiny
- Neochota využívat služby

Zdroje hendikepů při výkonu rodičovské role jsou dobře známé. Nejzávažnější jsou v případech životních strategií spojených s existenční závislostí na sociálním státu, které se předávají přes několik generací a jsou spojené s despektem ke vzdělání, s nezaměstnaností, s překračováním zákona. Rodičovské role jsou pak vykonávány takovým způsobem, že dětem snižují naději na takové budoucí sociální fungování, ze kterého by mohly těžit vědomí vlastní hodnoty a prospěšnosti pro širší okruh lidí. V těchto případech je největší šance na přetěžení bludného kruhu v masivní podpoře vzdělávání dětí a v otvírání pole jejich zkušeností mimo rodinné modely.

Vážnými zdroji hendikepů jsou i traumata dospělých, duševní nemoci, poruchy osobnosti a závislosti. U takto zatížených rodičů je větší pravděpodobnost, že nebudou dostatečně dobře vnímat potřeby dětí a nebudou schopni je přiměřeně naplnovat. Podpora ve výkonu rodičovské role pak předpokládá nejlépe přednostní, nebo alespoň souběžné řešení hlavního problému rodiče.

Zbývá dodat, že existuje ještě jedna varianta nepřiměřeného rodičovství, totiž takový výkon rodičovské role, který se stává pro dítě břemenem. Američané mluví o *helikoptérových rodičích*, kteří děti sledují na každém kroku a do všeho jim mluví. Starší literatura tyto rodiče označovala jako hyperprotektivní. (Břemenem může být i otec tak úporně bojující o svá práva na kontakt s dítětem po rozvodu, že tím poškodí vztah s dítětem.) Naplnění potřeb a práv dítěte v těchto případech vyžaduje poradenství nebo terapii rodiče.

LITERATURA

- Department of Health (2000): Framework for the assessment of children in need and their families. London: Stationery Office.
- Kellet, J., Apps, J. (2009): Assessment of parenting and parenting support need. York: J. Rowntree Foundation.
- Lamborn, S.D., Mants, N.S., Steinberg, L. and Dornbusch, S.M. (1991): Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62: 1049–1065.
- Robinson, C.C., Mandlco, B.L., Olsen, S.F. and Hart, C.H. (1995): Authoritative, authoritarian, and permissive parenting practices: Development of a new measure for parents of preschool-age children. *Psychological Report*, 77: 819–830.
- Zimbardo, Ph., Coulombová, D. (2017): *Odpojený muž*. Praha: Grada.

